

Emre Aracı

İskoç alayında Karayipli bir zilzen

Avrupa bandolarının vurmalı çalgılardan sorumlu müzisyenlerinin Osmanlı'nın mehter kılığına sokulmuş zencilerden oluşturulması, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Britanya dahil pek çok Batı ülkesinde bir tür moda halini almıştı. 1791-1857 yılları arasında yaşayan Karayipli Jean Baptiste bu tip asker müzisyenlerin belki de sonuncusu olarak tarihe geçti. Kölelikten özgürlüğe giden yolda, renkli ama hüzünlü biçimde sona eren bir yaşam süren bu askerin öyküsü aynı zamanda Osmanlı mehter müziğinin Batıdaki macerasını da yansıtıyor.

Hıristiyanlığı benimsedikten sonra Vaftizci Yahya adını almış olan Karayipli zenci bir kölenin 18. yüzyılda İngiltere sokaklarında, mensubu olduğu tüfekli İskoç Piyade Alay Bandosu'nda başında altın yaldız hilal armalı sarığı olduğu halde, kırmızı sırma üniformasıyla mehter kılığında zilzen olarak görev yapmış olduğunu hangi kitapta okursanız okuyun önce bir tereddüde düşersiniz şüphesiz. Bu kadar çelişki ve tezat nasıl olur da bir ömürde bir araya gelebilmiş olabilir diye duraklarsınız. Çok da haklısınız, ancak Karayipli Jean Baptiste'in öyküsü, devri açısından hiç de sıradan sayılmaz; onu diğerlerinden çok farklı kılan ve hikâyesini bizim asrımıza taşıyan, esasında, kendisinin bir tablonun konusu olarak ölümsüzleştirilmiş olmasıyla alâkalı. Kısacası, sanatın, içinde bulunduğu zamanı dondurarak genetik bir şifreyi başka kuşaklara taşımadaki görkemli gücünün en dokunaklı ifadesi Jean Baptiste'in hüzünlü öyküsünü bugün hayâllerimize taşıyan.

İskoç bandosunda sıradan bir er olarak görev yapan Jean Baptiste'in hayatını değiştirecek ve hatırasını ölümsüzleştirecek olan bu sanatsal hadisenin ortaya çıkışı ise, 1830'da, ağabeyi IV. George'un ardından Büyük Britanya, İrlanda ve Hanover Kralı olarak 64 yaşında tahta çıkan IV. William'ın kendi hükümdarlığının başlamasıyla birlikte tasarımları değişen, daha sadeleştirilen ordu üniformalarının görsel olarak, askeri portreler halinde kayda geçirilmesini arzu etmesi sonucu olmuş. Dolayısıyla savaş meydanı felâketinin karanlık ve trajik sahnesinde

Zilzen Jean Baptiste, Alexandre-Jean Dubois Drahonet, 1831 (The Royal Collection)

dahi, günümüzde yeşil kamuflaja, ya da çöl kumu sarısına bürünmüş askerlerin aksine, geçmiş devirlerin hassas rafine değerlerine göre tasarlanan ve her biri yeni açmış birer çiçek havasındaki renkli üniformalarında betimlenen bu savaşçılar vermiş oldukları pozlarda IV. William'ın esasta o kadar da sade giyimli olmadığı anlaşılan ordularının tarih içerisinde, sıkıcı bir kılavuz yerine, hayli düşündürücü ve estetik duygulara hitap eden sanatsal bir envanterini oluşturmuşlar. İşte Jean Baptiste, ya da adının İngilizce yazılımıyla, John Baptist de bu heyecan verici proje dahilinde betimlenen yüze yakın askerin arasında yer alarak o asil duruşuyla beklenmedik bir anda karşımıza çıkıyor.

Kral IV. William'ın prestijli siparişi, devrinin meşhur Fransız portre ressamı Alexandre-Jean Dubois Drahonet'e (1791-1834) verilmişti. Daha çok Nicolas Poussin havasında klasik Yunan ve Roma çağının antik harabelerini resmedişiyle tanınan ve sonradan portre ressamlığına dönen Drahonet askeri konulu tablolarıyla da bilinmekteydi. Tamamlanması üç yıl süren bu proje, 1831-1834 yılları arasında Drahonet'in Londra'da tuttuğu stüdyoda gerçekleşmişti. 1831'in ilk yarısında oraya 39 yaşındaki zenci Jean Baptiste de alımlı üniforması içerisinde gelmişti; Drahonet'in önünde duran en egzotik havadaki asker şüphesiz o olmalıydı (Drahonet'in bu portrelerinin açıklamalı kataloğu için bkz: Jenny Spencer-Smith,

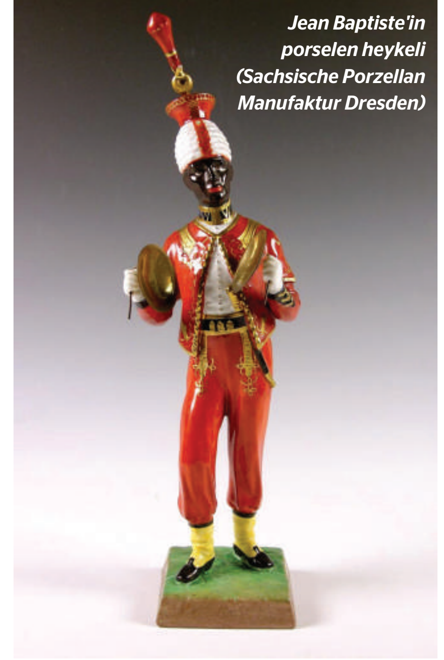

Kral IV. William (Sir Martin Archer Shee, 1833)

Portraits for a King, National Army Museum Publications, Londra 1990).

Avrupa bandolarındaki vurmalı çalgılardan sorumlu müzisyenlerin Osmanlı'nın mehter kılığına sokulmuş zencilerden oluşturulması 18. yüzyılın ortalarından beri Britanya dahil pek çok Batı ülkesinde bir tür moda halini almıştı. Hatta Londra parklarındaki eğlencelerde bu bandolar sık sık çalarlardı. Zira bu konuda Kraliyet Topçu Bandosu'nun tarihçesini kaleme alan Henry George Farmer şöyle yazar: *"1787 yılında Royal Artillery Bandosu en azından bas davula, büyük zillere ve zilli tefe sahipti [...] Bu ritim uzmanları ekseriyetle abartılı, göz alıcı renkler ve fantastik süslemelerle bezeli Doğu tarzında kıyafetler giyerdi. Özel kıyafetleri arasında, üzerinde dev tüylerin bulunduğu gülünç sarıklar, çizmeler ya da tuhaf tozluklar, allı pullu kuşaklar, mücevherlerle bezeli kamalar bulunurdu; her bir alay sıradışılık ve tuhaflık konusunda bir diğerini bastırmak için mücadele ederdi. Halk bu durumu hayretler içinde izlerdi. O zamana dek askeri bandoların geçit törenlerine ilgi gösteren bir avuç izleyiciye karşılık, artık kalabalıklar son furyanın ne olduğunu görebilmek için izdiham yaratıyordu".* (Henry George Farmer, *History of the Royal Artillery Band 1762-1953*, Royal Artillery Institution, Londra, 1954).

Zilzen Jean Baptiste hakkındaki kısa ancak ilk dikkate değer yazıyı, askeri müzik tarihçisi olan Peder Percy Sumner 1943'te II. Dünya Savaşı yıllarında *Journal of the Society for Army Research*'te (cilt: 22, sayı: 85) yazmıştı. *"Jean Baptiste, cymbal player of the Scots Fusilier Guards, 1832"* adı altında çıkan bu yazısında Sumner, mehterin Avrupa bandolarındaki yerini bir paragrafla özetledikten sonra, İngiliz bandolarındaki zenci müzisyenlerden bahsediyor ve Windsor Kalesi'nde bulunan portredeki zilzen askerin adının Jean Baptiste olduğunu tespit ettiğini belirtiyordu.

İngiliz Kraliyet Müzik Okulu, Kneller Hall

Jean Baptiste'in porselen heykeli (Sachsische Porzellan Manufaktur Dresden)

Sumner, Windsor'daki katalogdan şu enteresan bilgiyi okuduğunu da aktarıyordu: Tamamlanan portreyi Jean Baptiste o kadar çok beğenmişti ki, onu tutmak istemiş ve Drahonet de mecburen Kral IV. William için bir kopyasını yapmak zorunda kalmıştı. Eğer bu bilgi doğruysa, Jean Baptiste'in tuttuğu tablonun nerede olduğunu merak ediyorum.

Bu düşünceler bana, on beş yıl önce Twickhenam'daki Kraliyet Askeri Müzik Okulu'nun tarihi binası Kneller Hall'u bir ziyaretimde, subayların dinlenme salonunda, şöminenin tam üzerinde asılı duran ve hatta eski bir makalemde bahsettiğim benzer kompozisyondaki bir tablonun Drahonet'in Jean Baptiste portresinin ileriki bir devirde yapılmış olan kopyası olduğunu fark ettiriyor. Bir gün gelip de, portresinin böylesine bir makamda, kadirşinaslıkla sergileneceği Jean Baptiste'e söylenmiş olsa idi herhalde hem çok şaşırır, hem de mutlu olurdu; zira hayatı esasta son derece zorlu geçmiş ve ömrünü kimsesiz, yalnız ve hazin bir şekilde noktalamıştı.

Peder Sumner'ın ardından Jean Baptiste hakkında yeni bilgiler bularak 2004'te yayımlayan John D. Ellis, sokağa düşen Karayipli müzisyenin Londra'daki acı sonunu *Journal of the Society for Army Research*'teki (cilt: 82, sayı: 331) *"Left to the streets and the workhouse: the life, visual representation and death of John Baptist, 3rd Scots Fusilier Guards"* başlıklı makalesinde aktarır. Ellis'in bildirdiğine göre Jean Baptiste Karayipler'de bugün Fransa'ya bağlı olan Guadeloupe'ta 1791'de (bazı kaynaklara göre 1793) doğmuştu. Avrupa bu takım adaları 1493'te Kristof Kolomb'un yolculukları sırasında keşfetmiş ve Kolomb keşfine, İspanya'nın Extremadura eyaletindeki Santa Maria de Guadalupe Manastırı'ndan ötürü bu adı vermeyi uygun bulmuştu. 17. yüzyılda Fransız sömürgesi haline gelerek zenci köle ticaretinin merkezlerinden biri olan Guadeloupe Fransa'daki 1789 devriminden sonra köleliği yasaklayan Cumhuriyetçileri tanımamış ve ardından çıkan köle isyanı sonucunda 1794 ve 1810'da iki defa Büyük Britanya'nın himayesi altına girmişti.

Muhtemelen Jean Baptiste, köleliğin 1833'te resmen kaldırılmasına rağmen 1770'lerden beri hükmünün artık kalmadığı İngiltere'ye, 1810 sonrasında topraklarının İngiliz kuvvetlerince işgal edilmesinin ardından hürriyetine kavuşmak için gelmişti. 1813'te "Royal Train Wagon" olarak bilinen Kraliyet lojistik ve taşıma örgütüne katılmış, burada beş yıl çalıştıktan sonra da (İskoç) 3. Piyade Alayı'na yazılmıştı. Az önce de belirtildiği gibi, Büyük Britanya bandolarında bu devir, zencilerin vurmalı çalgılardan mesul olmaları gelenek olduğu için, Jean Baptiste de zilzen olarak mehter kılığında Londra sokaklarındaki görevine başlamıştı. Ancak kayıtlara göre 1821'de bu görevinden ayrılmak zorunda kalan Jean Baptiste 1824'te tekrar alayına geri dönmüş ve 1841'de emekli edilinceye kadar 3. Piyade Alayı'nda hizmet vermişti. 1841 nüfus sayımında ikâmet ettiği yer, Londra'nın güneyindeki Westminster'in hemen karşısında yer alan Lambeth semtiydi. St. Mary Kilisesi'ne bağlıydı. Bugün sadece adı kalmış olan Upper Marsh Sokağı'nda oturuyordu. Yaşı 50, mesleği ise müzisyendi. Doğduğu yer ise kayıtlarda sadece "yabancı ülke" olarak belirtilmişti.

Ellis'in tespit ettiğine göre, hakkında tutulmuş olan ordu kayıtlarında ise Jean Baptiste'in iyi bir asker olduğu, ancak giderek sağırlaştığı ve güçten düştüğü için emekli edildiği yazılıydı. Kendisinin ülkesine geri dönmek yerine Londra'da

Eski bir kartpostalda Guadeloupe

Fransa'ya bağlı olan Guadeloupe Adaları

Vauxhall Bahçeleri'nde 18. yüzyılda kutlamalara eşlik eden bir alay bandosu ve zenci müzisyenleri (Emre Aracı Koleksiyonu)

yaşamını sürdürmek arzusunda olduğu da kayıtlara geçmişti. Jean Baptiste 16 yıl daha müzisyen olarak Londra'da çalışmış, ancak giderek bozulan sağlığı ve maddi sıkıntılarından ötürü 1857'ye gelindiğinde Strand Union Workhouse'a kaydını yaptırmıştı. Charles Dickens'ın romanlarında korkunç yaşam şartlarının detaylı olarak anlatıldığı, fakir ve kimsesizlerin kabul edildiği, kendilerine sağlanan bakıma karşılık ağır işlerde çalıştırıldıkları Viktorya devrinin bir tür hapishane havasındaki bu düşkün evleri, esasta hiçbir yoksul insanın kapısından dahi adım atmak istemeyeceği kurumlardı. Dickens'ın *Oliver Twist* romanında kurguladığı ve bugün binasının hâlâ ayakta durduğu Strand Union Workhouse'a kayıt sırasında adresini "St Anne's, Soho" olarak veren Jean Baptiste belli ki hayatının sonuna gelirken kölelikten hürriyetine kavuştuğu bu zorlu ömründe artık iyice tükenmişti. Geçirdiği bir dizi beyin kanamasının ardından İngiliz bandosunun belki de son zenci mehteri düşkünler yurduna girişinin ardından, bir aydan az bir süre sonra, 22 Şubat 1857'de Londra'da hayata gözlerini yumdu. Ancak o, Drahonet'in tablosunda ve üretilen porselen figürlerinde hâlâ dimdik ve kendinden emin bir şekilde zilini çalmaya devam ediyor; belki de bu umursamaz gibi görünen dünyada sanatçıya da sadece bunu bilmek yetiyor.

Yukarıdaki paragrafa koyduğum noktayla yazımı tamamladıktan sonra, 29 Temmuz 2014 Salı günü öğleden sonra Londra'ya indim; Sir Henry Wood'un kurduğu ve Royal Albert Hall'da gerçekleşen tarihi "Promenad" konserlerinin 120. yılında Türk müziğinin izini Londra sokaklarında süren bir müzik tarihçisi olarak çok anlamlı bir konseri canlı dinlemenin heyecan ve mutluluğunu duydum. Borusan İstanbul Filarmoni Orkestrası "Oriental Promise" başlığını taşıyan son derece başarılı konserinde Londra'nın bu meşhur müzik festivalinde yer alan ilk Türk orkestrası olarak tarihe geçtiler. Bronz büstü loş bir ışık huzmesiyle aydınlatılan Sir Henry Wood'un bakışları altında Ulvi Cemal Erkin'in *Köçekçe* süitini bis olarak dinlerken şef Sacha Goetzel'in de kısa konuşmasında vurguladığı ve hepimizin inandığı gibi müziğin kültürlerarası birleştirici gücüne tanık olmanın sevincini yaşadık. **A**

Londra St. James's Sarayı önünde zenci müzisyenlerin mehter kılığında görev yaptığı 203. Piyade Alayı ve Bandosu